

УДК 323:[351.746.1:316.334.56](477)

О. А. Баталов, кандидат філософських наук

ВИКЛИКИ УРБАНІЗАЦІЇ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Проаналізовано сучасні виклики урбанізації для національної безпеки України (недостатній розвиток міської інфраструктури, забруднення навколишнього середовища, міграційні процеси, зростання соціально-економічної нерівності та протестних настроїв). Запропоновано заходи щодо зміцнення національної безпеки Української держави.

Ключові слова: національна безпека, урбанізація, техногенні загрози, безпека життєдіяльності, вразливість суспільства, надзвичайні ситуації.

Актуальність проблеми зумовлена активними процесами урбанізації, що відбуваються в сучасному світі. Унаслідок урбанізації вперше в історії людства виникла ситуація, коли чисельність міського населення зрівнялася із сільським (наприклад, частка міського населення у Європі вже перевищила 70 % і продовжує зростати, а в середньому по світу цей показник дорівнює 50 % [1]). Міста одночасно стали і центрами економічного, культурного та політичного розвитку, і місцями концентрації найгостріших проблем (екологічних, соціально-економічних, політичних). Саме останні формують виклики національній безпеці. Оскільки Україна належить до країн так званої «старої урбанізації», що перейшли «урбаністичний екватор» (50 % міського населення) ще у 60-х рр. ХХ ст. [2, с. 135], то до викликів національній безпеці, породжених сучасною хвилею урбанізації (зростання соціально-економічної нерівності та протестних настроїв, міграційні процеси), додаються виклики, що були сформовані ще за часів СРСР (забруднення навколишнього середовища внаслідок стрімкого розвитку промисловості, побудова міської інфраструктури, яка не відповідає сучасним потребам).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням динаміки українських урбанізаційних процесів займаються М. Алфьоров [3] та В. Вечерський [4]. Г. Рудько аналізує техногенно-екологічну безпеку геологічного середовища [5]. Техногенні та природні проблеми в контексті національної безпеки України вивчає Д. Бірюков [1; 2]. С. Кондратов розробляє стратегію захисту критичної інфраструктури (що є особливо актуальним у міських умовах [6]).

Метою статті є дослідження сучасних викликів урбанізації для національної безпеки України та запропонування дієвих заходів щодо розв'язання зазначених проблем.

Вклад основного матеріалу. Унаслідок урбанізації у внутрішньому розвитку більшості регіонів України виникли численні соціально-економічні, культурні та освітні диспропорції. Наприклад, населення міст (особливо обласних центрів) одержує вищу заробітну плату, ніж мешканці сільської місцевості. Зокрема, у 2012 р. у Харківській області найвищою була заробітна плата у м. Харкові (2724 грн, що на 3,5 % вище за середній показник по області), а найнижчий рівень заробітної плати (не перевищує 70,4 % від середнього) був у таких переважно аграрних районах, як Золочівський та Коломацький [7]. У Донецькій області в 2012 р. найвищі показники середньомісячної зарплати мали мешканці розвинених промислових міст (Красноармійськ — 5130 тис. грн, Новогродівка — 5065 тис. грн), а найменші — мешканці територій із домінуванням аграрного сектору (Володарський район — 2018 тис. грн, Слов'янський район — 2065 тис. грн). Розвинена логістична мережа зосереджена перш за все навколо обласних центрів, що підтверджує динаміка перевезень. Зокрема, у Закарпатській області протягом січня — червня 2012 р. за обсягами пасажирських перевезень розрив між урбанізованим Ужгородським районом та переважно аграрним Берегівським районом склав 48 разів [7]. Житлове будівництво ведеться переважно в обласних центрах та на промислово розвинених територіях. Наприклад, у 2011 р. у Дніпропетровській області найбільше житла було побудовано у містах Дніпропетровськ (50,2 % від усього збудованого житла) та Кривий Ріг (13,8 %) [7]. Мережу освітніх та культурно-розважальних закладів також зосереджено у великих містах. Отже, можна констатувати, що *активні урбанізаційні процеси формують такий виклик національній безпеці України, як значне розшарування населення за рівнем доходів та можливостей для самореалізації*. Зокрема, це може впливати на погіршення самопочуття громадян та формування негативних настроїв стосовно влади.

Унаслідок зазначених диспропорцій на регіональному рівні відбувається міграція населення із сільської місцевості до великих міст (особливо молоді). Фактично ця тенденція спостерігається з радянських часів і призводить до відтоку із сільської місцевості найактивнішої частини населення. У внутрішньоукраїнській міжрегіональній міграції протягом січня — вересня 2013 р., як і в попередні роки, найпривабливішими лишалися такі сильноурбанізовані регіони, як Донецька (35 384 осіб), Дніпропетровська (31 061 осіб), Харківська (30 972 осіб) області та м. Київ (26 489 осіб) [8]. Однак на цей час потенційний виклик національній безпеці формує вже не внутрішня міграція (що було актуальним за доби СРСР), а *імміграція в контексті негативної демографічної*

динаміки природного скорочення чисельності українського населення (зокрема, з 2001 р. по 2012 р. в Україні внаслідок природного скорочення з п'яти міст, в яких мешкало понад 1 мільйон населення, лишилося три [2, с. 136]). Так, згідно з даними Державної служби статистики України, станом на 1 жовтня 2013 р. з початку року чисельність населення України природним чином скоротилася на 117 732 осіб [9], а завдяки зовнішньому міграційному приросту — збільшилася на 19 750 осіб [8]. Найбільш привабливими для зовнішньої міграції є Харківська область (за січень — вересень 2013 р. до неї прибуло 6024 осіб), АР Крим (3645 осіб) та м. Київ (4693 осіб), причому переважна більшість іммігрантів концентрується саме у великих містах (зокрема, з 793 осіб, які приїхали до м. Києва у січні — червні 2013 р., 20,9 % є іноземцями [10]). Оскільки більшість іммігрантів виявляється задіяною на низькокваліфікованих роботах, а на державному рівні не впроваджуються ефективні програми щодо їх адаптації та асиміляції, то такі міграційні процеси з часом можуть мати своїм наслідком «гетизацію» частини міських районів. Цей виклик для національної безпеки у майбутньому може спричинити й численні міжетнічні та міжкультурні конфлікти (приклади Франції, Німеччини, Іспанії).

Ще одним викликом урбанізації для національної безпеки України є підвищена вразливість органів влади перед протестами (у формі мітингів, страйків, блокування роботи владних установ) у містах (особливо у Києві), мотивом яких можуть бути політичні вподобання (події 2004 р., що суттєво вплинули на перебіг президентських виборів), економічні проблеми (так званий «податковий майдан» у 2010 р.) або соціально важливі питання (так званий «євромайдан» у 2013 р. або протести мешканців м. Маріуполя проти забруднення повітря у 2012 р.). Як свідчить український та світовий досвід, протести у містах здатні значною мірою завадити управлінській діяльності на регіональному або навіть загальнодержавному рівні.

Безпека міст багато в чому залежить від стану інфраструктури (енергетичної, транспортної, комунікаційної), що забезпечує життєдіяльність міського населення. У великих містах, до яких спрямовані основні міграційні потоки, збудована переважно за часів СРСР інфраструктура (наприклад, Київський метрополітен) часто не відповідає викликам сучасності. Для всіх міст України актуальним є такий виклик для національної безпеки, як зношеність міської інфраструктури та її недостатня модернізація, що збільшує вразливість суспільства до надзвичайних ситуацій техногенного характеру. На цей час модернізація майже всіх міських інфраструктурних об'єктів України через нестачу фінансування відбувається недостатніми темпами. Наприклад, у Києві у 2012 р. було відремонтовано лише 8,9 % від усього обсягу проблемного дорожнього покриття, а капітальний ремонт доріг було виконано лише на 2,3 % від потреби [2, с. 139]. Модернізація Бортницької станції аерації потребує

близько 27–48 % від бюджету Києва на 2013 р., що фактично унеможлиблює її [1]. Новозбудовані інфраструктурні об'єкти часто не відповідають усім необхідним критеріям безпеки. Наприклад, нові станції метрополітену зазвичай вводяться в дію, не будучи достатньою мірою облаштованими автономними джерелами живлення та системами очищення повітря. У сфері міського житлово-комунального господарства (ЖКГ) поступово накопичуються проблеми: близько 40 % міських центральних теплових пунктів України та 14 % теплових мереж знаходяться в аварійному стані; строк експлуатації 57 % міських котелень перевищує 20 років, а їх застаріла автоматика призводить до виникнення аварійних ситуацій; з понад 4 тис. км київських водопровідних мереж 20,8 % є повністю амортизованими [1]. Темпи створення об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ) є недостатніми (станом на початок 2013 р. ОСББ було охоплено лише 24 % загальної площі житлових будинків) [11].

Наслідком діяльності міст (перш за все мегаполісів та промислових монофункціональних) є формування такого *виклику для національної безпеки України, як забруднення навколишнього середовища*, що не тільки погіршує рівень життя населення, а й провокує екологічно вмотивовані протести. Так, саме міста є найбільшими забруднювачами повітря та водних об'єктів. На території великих та промислово розвинених міст поступово накопичуються відходи виробництва та споживання. Наприклад, у межах м. Вінниці зберігається понад 400 тис. т відходів хімічного виробництва [12], а на території м. Кіровограда знаходяться відвали забалансової уранової руди [13, с. 105]. Тверді побутові відходи (ТПВ) накопичуються переважно на території міст, в яких відсутні заводи з переробки ТПВ (міста Хмельницький [14], Суми [15], Кіровоград [16] та Вінниця [17]).

Крім перелічених викликів національній безпеці України існують й урбанізаційні проблеми значно меншого масштабу. Наприклад, у більшості українських міст немає чітко затверджених меж їх територій, унаслідок чого новозбудовані житлові масиви часто опиняються не у міській, а у районній адміністративній належності. При плануванні розвитку міст часто не враховується потенціал прилеглих територій (хоча цього вимагають, зокрема, Державні будівельні норми ДБН-360-92** [18]). У Генеральних планах розвитку міст зазвичай відсутній чіткий план використання навколишніх земельних ресурсів.

Висновки. Сучасні процеси урбанізації формують такі виклики для національної безпеки України, як розшарування населення за рівнем доходів та можливостей для самореалізації; імміграція при природному скороченні чисельності населення України; підвищена вразливість органів влади перед протестами у містах; зношеність міської інфраструктури та її недостатня

модернізація; забруднення навколишнього середовища, що не тільки погіршує рівень життя населення, а й провокує екологічно вмотивовані протести.

З метою адекватної «відповіді» на зазначені виклики, що дозволить забезпечити національну безпеку України, необхідними є:

1) розроблення заходів щодо зменшення соціально-економічного розшарування між населенням міст і сіл, зокрема:

– проведення диверсифікації виробництва;

– стимулювання у сільській місцевості розвитку малого та середнього підприємництва;

2) запровадження системи управління міграційними потоками, для чого органам влади кожного великого міста потрібно чітко визначити, скільки і якої спеціалізації фахівців із-за кордону необхідно залучити для подальшого розвитку міста;

3) активне використання світового досвіду (зокрема, європейського) при розробці адекватної системи реагування на протестні акції у містах;

4) забезпечення модернізації міської інфраструктури та поліпшення якості житлово-комунальних послуг, для чого необхідно:

– у кожному місті розробити план модернізації об'єктів міської інфраструктури, чітко зазначивши, за рахунок яких коштів проводитимуться ті або інші роботи;

– на місцевому рівні сприяти створенню ОСББ;

5) розробка заходів щодо захисту навколишнього середовища завдяки:

– упровадженню технологій відновлювальної енергетики;

– забезпеченню ефективної утилізації відходів виробництва та споживання;

– модернізації систем очистки на підприємствах промисловості та ЖКГ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бірюков Д. С. Сучасні проблеми урбанізації в контексті національної безпеки України [Електронний ресурс] : аналіт. зап. / Д. С. Бірюков. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1165/>.
2. Бірюков Д. С. Техногенні та екологічні проблеми урбанізації / Д. С. Бірюков // Стратег. пріоритети. – 2013. – №2 (27). – С. 135–141.
3. Алфьоров М. А. Урбанізаційні процеси в Україні в 1945–1991 рр. / М. А. Алфьоров. – Донецьк : ТОВ «Сх. вид. дім», 2012. – 552 с.
4. Вечерський В. В. Спадщина містобудування України. Теорія і практика історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць / В. В. Вечерський. – К. : НДІТІАМ, 2003. – 522 с.
5. Рудько Г. І. Техногенно-екологічна безпека геологічного середовища / Г. І. Рудько. – Львів, 2001. – 220 с.

6. Бірюков Д. Стратегія захисту критичної інфраструктури в системі національної безпеки держави / Д. Бірюков, С. Кондратов // Стратег. пріоритети. – 2012. – № 3 (24). – С. 107–113.
7. Стимулювання економічного зростання на місцевому рівні [Електронний ресурс] / С. О. Біла, О. В. Шевченко, М. О. Кушнір [та ін.]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2013_nauk_an_rozrobku/region_zrostan.pdf.
8. Міграційний рух населення у січні – вересні 2013 р. Дані Державної служби статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Природний рух населення у січні – вересні 2013 р. Дані Державної служби статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
10. Міграційний рух населення за січень – червень 2013 р. у м. Києві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gorstat.kiev.ua/p.php?c=242&lang=1>.
11. Проблеми створення оптимальних систем теплотзабезпечення міст України [Електронний ресурс] : аналіт. записка / Регіон. філ. НІСД у м. Дніпропетровську. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1215/>.
12. Яворська О. Г. Екологічні проблеми Вінницької області та шляхи їх вирішення / О. Г. Яворська // І-й Всеукраїнський з'їзд екологів : міжнар. наук.-техн. конф., 4–7 жовт. 2006 р. : тези доп. – Вінниця, 2006. – С. 188.
13. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища Кіровоградської області. – Кіровоград : Центр.-Укр. вид-во, 2011. – 171 с.
14. Екологічний паспорт Хмельницької області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/content/article/5995>.
15. Екологічний паспорт Сумської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/content/article/5991>.
16. Екологічний паспорт Кіровоградської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/content/article/5984>.
17. Екологічний паспорт Вінницької області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/content/article/5975>.
18. Державні будівельні норми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mega-service-ltd.com/UserFiles/File/dbn-360-92.htm>.

ВЫЗОВЫ УРБАНИЗАЦИИ ДЛЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

Баталов А. А.

Проанализированы современные вызовы урбанизации для национальной безопасности Украины (недостаточное развитие городской инфраструктуры, загрязнение окружающей среды, миграционные процессы, рост социально-экономического неравенства и протестных настроений). Предложены меры по укреплению национальной безопасности Украинского государства.

Ключевые слова: *национальная безопасность, урбанизация, техногенные угрозы, безопасность жизнедеятельности, уязвимость общества, чрезвычайные ситуации.*

URBANIZATION CHALLENGES FOR THE NATIONAL SAFETY OF UKRAINE

Batalov O. A.

The modern urbanization challenges for the national safety of Ukraine have been analyzed. These challenges are the following: the insufficient development of municipal infrastructure, pollution of the environment, migration processes, and rise of economic and social inequality and protest moods. The measures for strengthening the national safety of Ukraine have been proposed.

Key words: national safety, urbanization, technological environmental impact, life safety, vulnerability of the society, emergency situations.

УДК 323.02(477)

I. В. Жеребятнікова, кандидат соціологічних наук

ПОЛІТИЧНА АКСІОЛОГІЯ: ГЕНЕЗА ТА НОВІ ОРІЄНТИРИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Досліджено еволюцію та особливості розвитку політичної аксіології як окремої галузі суспільно-політичного знання. Визначено аксіологічну динаміку та істотний вплив ціннісних факторів на характер політичних процесів. Розглянуто перспективні напрями аналізу ціннісних основ політичного життя сучасного українського суспільства.

Ключові слова: політична аксіологія, політичні цінності, політична сфера, система політичних цінностей, політичний процес.

Актуальність проблеми. На сучасному етапі в Україні відбувається радикальна трансформація політичної системи суспільства, політичного режиму та інститутів влади, загострюється суперництво між політичними силами, ускладнюється взаємодія між державою та громадянським суспільством, з'являються нові форми участі громадян у політиці. Суспільно-політичні процеси мають по суті аксіологічні виміри, адже вони формуються та протікають у межах системи цінностей, яка є інтегруючою та солідаризуючою у певній політичній спільноті. У зв'язку з цим проблема вивчення політичних цінностей та варіантів їх трансформації у сучасному українському соціумі набуває особливого значення, оскільки цінності слугують ядром найважливіших спрямовуючих векторів політичної діяльності: ідеології, політичної культури